

Bácskai Vera

Abban a szerencsés (vagy szerencsétlen) helyzetben vagyok, hogy pályaválasztásomról és történelmi pályámról elég részletesen beszámoltam a *Korall* 1. számában Keszey Andrásnak adott interjújában,¹ ráadásul várostörténelmi munkásságom fontosabb állomásait *Városok Magyarországon...*² című könyvem bevezető fejezetében is felvázoltam. A szerkesztőség ennek ellenére, megtisztelő módon, ragaszkodott felkéréséhez, hiszen az interjúhelyzet kötetlen, laza beszélgetés formája nem helyettesítheti a mélyebb önreflexiót. Másrészt a felkérésben szerepeltek olyan kérdések is, amelyekről az említett „önvallomásokban” nem esett szó. Így hát kötélnek álltam. Bár az ismétlések nem kerülhetők el teljesen, igyekszem azokat a minimumra korlátozni.

Pályaválasztásomban sem a családi háttér, sem az iskola nem játszott szerepet. Szüleim generációjában egyetlen bölcsész sem akadt, a diplomások a lukratívabb ügyvédi, orvosi, gyógyszerési pályát választották, az első világháborúban elesett nagybátyám mérnöknek készült. A második generáció nyolc tagja közül hat jogi, mérnöki, természettudományi tanulmányokat folytatott, rajtam kívül csak egy bölcsészérdeklődésű akadt közöttük, az Amerikában francia irodalmat és nyelvet oktató unokatestvérem.

A családi körben nemhogy történelemről, de irodalomról, zenéről, művészetekről sem esett sok szó. Viszont, a gondos polgári neveléshez hozzátartozott a zenetanulás, esetemben a zongoratanulás, az idegen nyelvek elsajátítása már gyermekkorban, s 11–12 éves koromtól rendszeresen látogathattam az Opera és a Nemzeti Színház előadásait is. Nem szabtak gátat olvasási szenvedélyemnek sem. Irodalmi ízlésem formálódására hatással volt nálam öt évvel idősebb testvérem, vele – és a gimnáziumban már barátnőimmal – osztottam meg könyv- és színházi élményeimet.

Ha a családi környezet a pályaválasztást nem is befolyásolta, a nevelési elvek, a szigorú követelményrendszer egyéniségemre, későbbi tevékenységemre meghatározó volt, még ha akkoriban lázadoztam is ellenük. Gyermekkoromban plántálták belém a pontosságot, megbízhatóságot, készítettek szívós munkára. Amikor az elemi iskola befejezése után apám polgáriba akart íratni, én viszont gimnáziumban akartam folytatni tanulmányaimat, hangzott el az a mondat, amely – visszagondolva – későbbi tevékenységemben meghatározó volt: egy lány csak akkor tanuljon, ha kiváló teljesítményt nyújt. Ehhez apám szigorúan tartotta magát, és bár nem voltam rossz tanuló, az alsó osztályokban becsúszott két-három kettes (ma négyes) elég keveszé tette a bizonyítványosztás napját. Szerencsére ez a nemi megkülönböztetés nem tett feministává, de mindig törekedtem arra, hogy a női szerepkör plusz terhei ellenére, teljesítményem ne maradjon el a férfi kollégáimétól.

Az iskola sem gyakorolt hatást pályaválasztásomra: középiskolai tanárain közül egy sem akadt, aki tantárgya iránt különösebb érdeklődést ébresztett volna bennem. Az egyetlen kivétel kiváló matematika tanárom volt, de mivel fogalmam nem

1 „Én kíváncsi történéző vagyok” Interjú Bácskai Verával. *Korall* 1. 2000. Nyár, 7–18.

2 *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest, 2000.

volt arról, hogy mit csinál egy matematikus a tanításon kívül, ami viszont nem csábított, e vonzalom ezért a pályaválasztásban nem játszott igazán fontos szerepet. A történelem számomra sokáig érdektelen, ugyanolyan megtanulandó tárgy volt, mint például a biológia. A tankönyvekből uralkodók és törvényeik, háborúk és békekötések évszámait kellett bemagolni, az egyes eseményeket csak az időrend fűzte össze. Ennél többet tanáraimtól sem kaptam. Ha emlékezetem nem csal, hetedikes korunkban jelentek meg az új tankönyvek, neves történészek tollából, amelyek a tényanyaghoz már magyarázatokat is fűztek, és bizonyos összefüggésekre is felhívták a figyelmet. Ez talán fel sem tűnt volna, ha a marxizmus, a történelmi materializmus – természetesen csak néhány szemináriumi brosúrából merített – ismerete nem ösztönzött volna újabb kérdések felvetésére, a számomra nem kielégítőnek tűnő, vagy hiányzó magyarázatok megnyugtatóbb tisztázására. Kérdéseimet az egyébként roppant szeretetreméltó, de szakmailag nem kimagasló tanárom nem tudta megválaszolni, ami aztán történelmi munkák olvasására serkentett. Úgy érzem, már a kezdetekben is, ösztönösen az vezetett, hogy a számomra érthetetlen vagy értelmezhetetlen, esetenként elfogadhatatlan állításokat ne tegyem magamévá alaposabb vizsgálat nélkül – ez a későbbiekben tudatos programmá vált. Meg voltam győződve arról, hogy a történelem marxista szellemű újraértékelése és megvilágítása, a múlt megismerése hozzájárul az emberek gondolkodásának megváltozásához, és egyengeti az utat a számomra vonzónak elképzelt új világrend megvalósításához. 1947-et írtunk, generációm számára a „világmegváltás” program volt.

Így ébredt fel bennem egy évvel az érettségi előtt az érdeklődés a történetírás iránt. Úgy gondoltam, hogy a végleges döntés előtt ki kellene próbálnom, alkalmas vagyok-e a pályára, ezért indultam az országos tanulmányi versenyen. A centenárium évében voltunk, a téma természetesen 1848 volt. Az írásbeli dolgozatra való felkészülés során ízelítőt kaptam a mesterségből, szembesültem azzal, hogy különböző szemléletű, a kérdést különböző szempontok alapján megvilágító könyvekből kell kiválasztanom, hogy mit teszek magamévá, hogyan írom meg a történetemet. A munkát vonzónak és érdekesnek találtam, és ezzel a pályaválasztás kérdése el is dőlt.

Az viszont már a véletlennek köszönhető, hogy tanulmányaimat a Leningrádi Egyetemen kezdtem el. A Diákszövetségben dolgozott Rényi Alfréd felesége, aki férjével maga is egy évig ott végezte tanulmányait, és ő javasolta, próbáljak meg ösztöndíjat kérni. Összehozott az ösztöndíjügyeket intéző minisztériumi tisztviselővel, aki át is nyújtotta a megfelelő kérdőívet, melynek számtalan kérdése közül csak a személyi adatokat tudtam kitölteni, hiszen még az érettségim sem estem túl, nemhogy egyetemi tanulmányokat vagy publikációkat sorolhattam volna fel. Közben a szovjet ösztöndíjasok kiválasztásának, kijelölésének ügye a minisztériumból a párt hatáskörébe került, de talán a már beadott kérelemnek (meg persze az ifjúsági mozgalomban végzett lelkes ügyködésnek) volt köszönhető, hogy tagja lettem az első nagy ösztöndíjas csoportnak. Megint csak a véletlennek köszönhető, hogy a csoport hat-hét történész hallgatója közül egyedül én kerültem mindjárt a leningrádi egyetemre.

Amikor tanulmányaimat megkezdtem, természetesen arra gondoltam, hogy 1848-cal, azaz a 19. századdal fogok foglalkozni. Ettől az elhatározástól másodéves

koromban az egyetemes középkor professzorának lenyűgözően érdekes előadásai térítettek el. Harmadéven kellett specializálódnunk, én ekkor a középkorra szakosodtam. Az egyetemes középkor története nem volt olyan átpolitizált, mint az újkori, ezért ezen a tanszéken az oktatás sem volt olyan dogmatikus. A tanszékvezető professzor A. D. Lublinszkaja szabad kritikai szellemet honosított meg, megkövetelte a kritikai állásfoglalást, az órákon és órán kívül izgalommal tárgyaltuk az aktuális vitakérdéseket. Lublinszkaja volt a témavezetőm is, és nemcsak a történeti mesteriséget tanultam tőle, de mint később, amikor tanítani kezdtem, ismertem fel, hogy pedagógiai módszerei is nagy hatással voltak rám. Elsősorban az, hogy diákjait felnőtt emberként, jövődő vagy ifjabb kollégáiként kezelte. Lublinszkajával egészen 1980-ban bekövetkezett haláláig fennmaradt a kapcsolat: néhány személyes találkozás mellett elsősorban rendszeres levelezés útján.

A középkori tanszéken a követelmények igen magasak voltak, több nyelv ismeretét várták el tőlünk, és az is természetes volt, hogy a kötelező óraszámom felül több speciális kurzust és szemináriumot vegyünk fel. Ennek tulajdonítható, hogy kis létszámú csoportunk erősen motivált, szakmáját szerető hallgatókból állt. A tanároknak sokkal több ideje jutott az egyes diákokkal foglalkozni, a különböző évfolyamok hallgatói jól ismerték egymás munkáját, mondhatnám, hogy a tanszék tudományos közösséget alkotott. A középkori tanszék tehát nemcsak kiváló felkészítést adott, de megismertetett a közös munka örömeivel és eredményességével is, amelynek lehetőségeivel igyekeztem a későbbiekben is élni, amikor mód nyílt rá.

Tanulmányaink középpontjában a nyugat-európai középkori (és ahhoz sorolt kora újkori) történet állt, ami a későbbiekben megkönnyítette, hogy a magyar történetet európai kontextusban próbáljam vizsgálni. Szemináriumaink nagy részében forráselemzéssel foglalkoztunk, gondolom, ez alapozta meg fogékonyságomat új források felkutatása iránt, és segítette azok kritikai elemzését és értelmezését.

Az egyetem befejezése után itthon Szabó Istvánhoz fordultam problémáimmal, aki néha kemény bírálattal illette munkáimat, de mindig kész volt tanácsot és útmutatást adni. Neki köszönhetem, hogy rövidesen sikerült eligazodnom a magyar történelemben, hiszen e téren autodidakta voltam. Sok ösztönzést kaptam Makkai Lászlótól is, aki egy évig aspiránsi témavezetőm volt. Különös szerencsémnek tartom, hogy mindazok, akiktől hivatalosan vagy nem hivatalosan tanultam, soha nem kötötték meg a kezemet a témaválasztásban, tolerálták és elfogadták, hogy a kutatás iránya sokszor eltért az általuk elvárttól vagy ajánlottól, természetesen csak akkor, ha az irányváltásnak megvolt a hozadéka. Ezt a toleranciát a későbbiekben magam is igyekeztem gyakorolni. Amikor a 18–19. századi várostörténettel kezdtem foglalkozni, az induláshoz sok támogatást, ötletet kaptam valamivel idősebb kollégáimtól, Nagy Lajostól és Vörös Károlytól, a velük való együttműködés, együttgondolkodás visszahozták az egyetemi évek pezsgő vitáinak és eszmecseréinek atmoszféráját, a közös munka örömét.

Pályám során egyedül a szakdolgozatom témáját – a Dózsa felkelés történetét – nem választottam magam, ennek ellenére, meghatározó volt egész további pályámra. A mezővárosi lakosság kiemelkedő szerepe a felkelésben ugyanis logikusan elvezetett

ahhoz a problémához, hogy minek is tekinthetők a mezővárosok: városoknak vagy csak nagyobb szabadságot biztosító népes falvaknak. A középkori mezővárosokról szóló disszertációm és még néhány tanulmány megírása után korszakváltásra kényszerültem, a kutatás tárgya azonban változatlanul az a kérdés maradt, mi jellemezte a városokat, a városfejlődést Magyarországon a 18–19. században. Világos volt, hogy megítélésük az európai kontextus nélkül nem lehetséges, de – éppen egyetemi tanulmányaim következtében – egyértelművé vált az is, hogy Nyugat-Európa nem homogén egész, és hogy az európai nagyvárosokkal való pusztá összevetés – ami sokáig az igazi összehasonlító vizsgálatot helyettesítette – nem hozhat eredményt. A léptékváltás elmélete ugyan csak később befolyásolta a történeti kutatásokat, ösztönösen „váltogattam a léptéket” az egyes városok és a városhálózat vizsgálata között, megkíséreltem a városi lakosság összetételének statisztikai vizsgálatát egyes családok, egyes foglalkozáscsoportok behatóbb vizsgálatával kiegészíteni és felváltani. A városfejlődés kérdései óhatatlanul vezettek el a polgárság, a polgárosodás kutatásához.

Pályám során nemcsak a módszertani megközelítések változtak, de az elméleti alapok is: a marxizmus kevésbé uralta gondolkodásomat, kész voltam az új elméleti megközelítések befogadására, ha úgy éreztem, hogy közelebb visznek a felmerült problémáim megoldásához. Ha egy-egy vizsgálat bizonyos kérdésekben megoldást hozott, ugyanakkor tálcán kínálta a megoldatlanok tucatjait: sokáig nem volt probléma, mi legyen a következő vizsgálat tárgya. A témát és módszert nem a „divat”, hanem a megoldandó probléma diktálta. Sokat vártam a kvantifikációtól, végeztem is ilyen vizsgálatokat, de hamar rájöttem arra, hogy ez nem a végső választ, a valóság megragadását teszi lehetővé, hanem inkább kiindulópontul szolgál a „mélyfúrásokhoz”, a továbblépéshez. A pesti polgárok mobilitására irányuló kutatást sem divatirányzat ösztönözte, hanem az a kérdés, hogy a statisztikai táblázataim számai mögött kik rejtőznek, hogy a szinte változatlan foglalkozási összetétel vajon ugyanazokat az embereket takarja-e. A betáblázási jegyzőkönyveket eredetileg a kereskedelmi kapcsolatok vizsgálata céljából kezdtem tanulmányozni, a kutatás azonban a hitelviszonyok feltárására tűnt megfelelőbbnek. A forrásban szereplő magánkölcsonök irányították figyelmemet a hagyatéki iratokra, amelyeket aztán más szempontból is igyekeztem kiaknázni, bár az elindított, összehasonlító vizsgálatukat nem sikerült befejeznem. Kutatási témák tekintetében tehát soha sem volt gondom, az éppen befejezett vizsgálat megoldatlan kérdései automatikusan meghatározták a következő kutatás tárgyát, sokszor késztetve arra, hogy korrigáljam korábbi megállapításaimat. Ez a folyamatos „rejtvényfejtés” tette számomra élvezetessé a munkát, és ezért nem bántam meg soha, hogy a történelmi pályát választottam.